

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

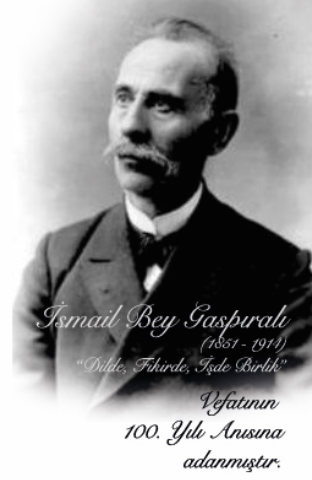
Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 284-293

DOI: 10.1501/MTAD.11.2014.4.55

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

İsmail Gaspıralı'nın Ceditçi Aydın Fatih Kerimî Üzerindeki Etkisi

Cihan Çakmak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat)

ÖZET

Rusya Türkleri arasında ve bu noktada dil-Ural sahasında XIX. yüzyılın ortalarında başlayan ve 1905 yılına kadar devam eden dinde, eğitimde ve toplumsal hayatta modernleşme hareketi Ceditçilik ilk olarak Abdunnasir Kursavi (1765-1813)'nin önderliğinde dinde ortaya çıkan reform hareketleriyle (teccid-teceddüd) etkili olmaya başlamıştır. Kursavi'nin açtığı yenilik yolunu tarih ve din bilgini Şehabeddin Mercani (1818-1889) devam ettirmiştir. Fatih Kerimî de bu idealleri benimsemiş bir Türk-Tatar aydını olarak hayatının tamamını ceditçi sıfatında siyasi ve edebî faaliyete adanmıştır. İsmail Gaspıralı'nın şiar edindiği "Dilde, fikirde, işde birlik" anlayışına uygun olarak eserlerini Türk dünyasının birliği ve bütünlüğü uğrunda kaleme aldığını bilmekteyiz. Fatih Kerimî de babası İlman Kerimî'nin feyiz aldığı ve etkilendiği usulü cedid hareketine uygun olarak eserlerinde sade bir dil anlayışını benimsemiştir. Bunda genç yaşta İstanbul'a gelmesi ve burada tahsil görmesinin etkileri de yadsınmaz.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı, Ceditçilik, Oğuzca unsurlar.

ABSTRACT

Jadidism, has started in the middle of 19th century in Tatarstan and continued until the year of 1905, is a movement of enlightenment in religion, education and social life. Jadidism firstly became effective with reform movement in religion under the leadership of Abdunnasir Kursavi (1765-1813). Theologian Şehabeddin Mercani (1818-1889) has continued the revelation of Kursavi. Fatih Kerimi has dedicated all his life to activities of Jadidism as a Tatar intellectual that maintain the ideas of ceditçilik. It's known that İsmail Gaspıralı writes his works appropriate for "unity in language, world view and at work" idea and aims the unity and

wholeness of Turkish World. Like his father İlman Kerimî, Fatih Kerimî adopted the plain language mentality in his works according to cedit movement affects his father. And also the effect of his coming İstanbul in early ages is undeniable.

KEY WORDS

Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı, Oguz linguistic elements, Jadidism

1. Giriş

İdil-Ural Türk-Tatar modern edebiyatı günümüze kadar çeşitli safhalardan geçmiştir. Bu gelişmeler özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde kendilerini Ceditçi olarak adlandıran Tatar aydınları başta din alanında olmak üzere tarih, dil, edebiyat, matbuat ve eğitim alanındaki faaliyetleriyle ön plana çıkmışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde Abdünnasir Kursavî'nin başını çektiği maarifetçilik-creditçilik faaliyetleri ilk olarak din alanında hayat bulmuştur. Bunu Şihabeddin Mercanî'nin Tatar tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tarih alanındaki gelişmeler izlemiştir. Creditçilik İdil-Ural'da Kayyum Nasirî ile dil alanına taşınmıştır. 1905 yılına gelindiğinde Rus topraklarında baş gösteren ihtilal hareketleri toplumların her alanda önünü açan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu ortamı iyi değerlendiren Rusya Müslümanları ve bilhassa da İdil-Ural Türk-Tatar toplumu başta matbuat olmak üzere hemen tüm alanlarda creditçilik faaliyetlerine girişmişlerdir. Makalede Tatar modernleşmesinin öncülüğünü yapan aydınlardan biri olan Fatih Kerimî'nin İsmail Gaspıralı ile olan münasebetinin başladığı süreçte kendisi gibi önemli bir creditçi olan babası İlman Kerimî'nin rolü ele alınmaya çalışılacaktır.

2. İsmail Gaspıralı ile Fatih Kerimî'nin İlk Teması Hakkında

20. yüzyılda yoğunluğu artan creditçilik faaliyetleri ile millî bilinç gelişme göstermiştir. Bu durum beraberinde dönemin aydınlarını kendi tarihlerini ve dillerini incelemeye yöneltmiştir. Ancak Kırmızı İsmail Gaspıralı (1851-1914)'nın önderliğini yaptığı "Dilde, işde, fikirde birlik" şiarıyla ortaya koyduğu birleştirici faaliyetleri, Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gaspıralı sadece dil alanının değil, Türk tarihinin de bir bütün olarak ele alınmasını savunmuştur. İsmail Gaspıralı bu yönüyle tüm Türk Dünyasında âdeta birleştirici ve bütünleştirici bir harç vazifesi görmüştür. İsmail Gaspıralı bu amaçları çerçevesinde özellikle matbuat ve eğitim faaliyetlerine ağırlık

* Bu makale, yazarın Fatih Kerimî'nin 'Hıyal mı? Hakikat mi?' ve 'Andan Bundan' Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi (Gazi Ü, Sosyal Bilimler E, Dan.: Prof.Dr. Fatma Özkan, Ankara 2014) başlıklı doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

vermiştir. Tüm Türkistan'da açtığı *usul-i cedit*¹ adlı yeni usul eğitim veren okullarda bir taraftan Türk çocuklarının eğitimine önem verirken, diğer taraftan da yirmi yıl süreyle çıkardığı *Tercüman* gazetesiyle Kazan'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan Türkistan'a kadar geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır

2.1. Fatih Kerimî'nin Hayatı

Yazar ve gazeteci olarak yükselerek Türk dünyasında Ceditçi düşüncenin 2. kuşağını temsil edecek olan Fatih Kerimî (Fatih Gilman oğlu Kerimov) 30 Mart 1870 tarihinde Samara eyaletine bağlı Bügılme ilçesinin Minlibay köyünde doğmuştur (Tahir 1985). Fatih Kerimî'nin babası İlman Kerimî, Çırçılı medresesindeki temel eğitimi esnasında parlak ve zeki bir öğrenci olarak dikkat çekmiş ve eğitimini devam ettirmek üzere Çıstay medresesine gitmiştir. Bu okulda yedi yıl öğrenim gören İlman Kerimî, devrinin önemli bir aydını olarak kendini yetiştirir. İlman Kerimî, tahsilini tamamladıktan sonra Minlibay köyüne dönerek burada kendisi bir medrese açmış ve öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Açtığı medresede klasik usulde eğitim veren İlman Kerimî, bu usulün başarısız olduğunu fark ederek umutsuzluğa kapılmış, o sıralarda İsmail Gaspıralı'nın usul-i cedit adıyla başlattığı yeni usul eğitim-öğretim metodundan haberdar olmuştur. Kırım'a giderek İsmail Gaspıralı ile tanışmış ve usul-i cedit hakkında bilgi alır. İlman Kerimî memleketine döner dönmez Gaspıralı'nın usul-i cedit metodunu uygulamaya koymak üzere yeni bir mektep açar. Çevredeki köylerde bu usulün yaygınlaşması için yoğun çaba sarfeder ve kısmen de başarılı olur. Böylece Fatih Kerimî'nin babası İlman Kerimî, İdil boyunda ceditçilik hareketini başlatan kişi olarak Tatar maarif hayatında önemli bir yer tutar (Gökçek 1998).

Böyle bir ortamda yetişen Fatih Kerimî ilk olarak babası İlman Kerimî'nin yanında, daha sonra da yedi yıl boyunca Çıstay medresesinde okur. Kerimî bu medresede okurken iki yıllık Rus mektebini de tamamlar. Rus edebiyatını takip etmeye ve Rusçadan bazı tercüme yapmaya başlar. Bunun yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca'yı da öğrenir. 1891 yılında Türkiye'ye gelir. Ahmet Mithat Efendi'nin yardımıyla Mekteb-i Mülkiye'ye girer.² İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Osmanlı Türk Edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulur. 1896 yılında İstanbul'da öğrenimini tamamlayınca, bir süre Kırım'a bağlı Yalta'nın Üzen köyünde usul-i cedit tarzında eğitim verilen köy mektebinde öğretmenlik yapmaya başlar. 1898 yılında

¹ Kaynaklarda söz konusu kavram için bir yandan *usul-i cedit* diğer taraftan *usulü cedit* tabirleri kullanılmıştır. Usul-i cedit doğru kullanımdır.

² Ahmet Mithat Efendi ile Fatih Kerimî arasında sıkı bir ilişki mevcuttu. Kerimî'nin İstanbul'a gelişinde ve Mülkiye'de tahsilini sürdürmesinde en etkili isim Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Kerimî ile Ahmet Mithat Efendi'nin aralarında mektuplaştıkları da bilinmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Gökçek (1999: 315-323).

Bahçesaray'da toplanan öğretmen yetiştirme kurslarında yöneticilik yapar, edebiyat ve pedagoji derslerini yürütür (İslam Ansiklopedisi 2002: 289).

1899 yılında Kerimî'nin babası İlman Kerimî, imamlık ve mollalık görevini bırakıp Orenburg'a taşınır. Burada hayvancılık işiyle uğraşır. 1898 yılında Orenburg'a dönen Kerimî, aynı yıl Ufa'da toplanan Tatar Aydınlar Meclisi'nde Gani Hüseyinov'la tanışır ve birlikte bir matbaa satın alarak muhtelif kitaplar basmaya başlarlar. Çok geçmeden, Moskova'ya giderek muhasebecilik kurslarında okur, matbuat faaliyetlerini öğrenir. Rusça ve Fransızca'yı rahatça konuşabilecek bir düzeye gelen Kerimî, bu özelliğiyle altın madeni sahibi Şakir Remiyev'in dikkatini çekmiştir. Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Kerimî'yi de davet eder. Fatih Kerimî çıktığı bu seyahatle ilgili izlenimlerini 1902 yılında *Avrupa Seyahatnamesi* adlı kitapla yayımlar. Bu sayede Tatar toplumu ilk kez Avrupa ülkelerindeki kültür merkezlerini, edebiyat ve sanat müzelerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur (Yüziyev, Abdullin ve Abidov 1985).

Şakir Remiyev ve Fatih Kerimî 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde ilk olarak Moskova ve Petersburg'a, oradan da Almanya, Belçika, Fransa, İtalya ve Avrupadaki diğer şehirleri gezerler. Dört ay süren bu yolculuklarının bir başka durağı da Türkiye'dir. Remiyev ve Kerimî, İstanbul'u gezdikten sonra Orenburg'a geri dönerler.³ Bu seyahat vasıtasıyla Fatih Kerimî gezdiği ülkelerin kültürlerini tanıma fırsatı bulmuş ve izlenimlerini şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Bu yerleri bizzat gelip görmek, hal ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa'nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmi durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim."*⁴

Kerimî, 1907 yılında Orenburg'ta açılan Etnografya Müzesi'nin Şark kısmının düzenlenmesinde görev almıştır. 1906'da II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olmuştur. Duma'ya seçilen Zakir Remiyev'in vekili olmuş ve Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini yürütmüştür. Daha sonra Petersburg'a giderek Müslüman İttifakı Merkez Komitesine seçilmiştir. Bu esnada *Vakit* gazetesinde keskin bir üslupla yazdığı siyasî makalelerle halkı bilinçlendirmeyi de sürdürmüştür. 1917 Ekim Devriminden önce *Vakit* gazetesinden ayrılmıştır. Kerimî'nin Orenburg'ta bulunduğu sıralarda bölgede yerleşen Sovyet yönetimiyle başlangıçta bir problemi

³ Söz konusu seyahat sonradan Fatih Kerimî tarafından *Avrupa Seyahatnamesi* adıyla yayımlanmıştır. Eser Fazıl Gökçek tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Fatih Kerimi (2001).

⁴ Fatih Kerimî, *Avrupa Seyahatnamesi*. St.Petersburg, 1902, s. 6.

yoktur. 1925'te Moskova'ya gitmiş ve Sovyetler Birliği Halklarının Merkez Neşriyatında çalışmıştır. Sovyet matbuatında çeşitli yazılar kaleme almış, Doğu Üniversitesi'nde ders vermiştir (Gökçek, 2001: XI, XII).

Stalin döneminde İdil-Ural bölgesindeki pek çok Tatar aydını, din adamları ve saygın kişiler takibata maruz kalmış ve ölüme mahkum edilmiştir (Özkan 1997). İşte bu aydınlardan biri olan Fatih Kerimî düzmece suçlamalarla cemiyet işlerinden ve halktan uzaklaştırılarak 4 Ağustos 1937'de 67 yaşındayken tutuklanmıştır. 27 Eylül 1937'de "Türk casusu olmak" ve "Stalin'i öldürmeye teşebbüs etmek" gibi birtakım sahte suçlamalarla askerî mahkeme tarafından idama mahkum edilir ve karar aynı gün uygulanır. Ancak idam edilmesinden 22 yıl sonra 8 Aralık 1959 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi Fatih Kerimî'nin suçsuz olduğuna karar vermiş ve itibarı iade edilmiştir (Gökçek, 2001: XII'den naklen: Gaynettinov, 1995: 65, 76).

2.2. İsmail Bey Gaspıralı ve Kazan Türkleri

XIX. yüzyılda İdil-Urallar'daki Türk-Tatarlar arasında din dışı tüm, dünyevî alanlarda kendisini gösteren *Ceditçilik* veya *Cedit Hareketi*, bu hareketi kavrayan *Ceditçi düşünce* Abdünnasir Kursavî'nin şahsında din alanındaki dinî teceddüd ile hızlanmıştır. Kursavî'nin başlattığı söz konusu ıslah çalışmaları İdil-Ural bölgesinde kısa sürede etkili olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Şehabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1828-1866) ve Kayyum Nasirî gibi yenilikçi âlimler sayesinde ceditçi faaliyetleri yaygınlık kazanmış, buna bir de Kırım'daki İsmail Bey Gaspıralı'nın tesiriyle dünyevî sorunları, başta maarif; eğitim-öğretim sorunu ile başlatıp kültürel ve toplumsal sorunlara yayarak ele alan *Marifetçilik*, yani bir diğer adıyla *Usul-i Cedit* akımı⁵ (mektepl-medrese ıslahını da içine alarak) eklenmiştir (Maraş, 1997).

Kazan Türklerinin Avrupaî toplumsal ve siyasî gelişmeyi öne çıkaran düşünce tarzına meylettirici Cedit hareketi bütün Türk dünyasında birbirine benzeyen yenileşme akımlarını tetiklemiştir. Türk dünyasının tüm ülkelerinde ceditçi düşüncenin varyant deneyimlerini yaşamıştır: Kırım, Azerbaycan, İdil-Urallar ve Türkistan. Önceleri, modern eğitim-öğretim metotlarının halka benimsetilmesi

⁵ Ceditçilik hareketi: Rusya Türklerinde XIX. yüzyılın ortalarında başlayan ve 1905'ten 1917 Bolşevik devrimine kadar devam eden dinde, eğitimde, içtimai ve kültürel, nihayet siyasallaşarak modernleşme projesidir. İdil-Urallar'da bu hareket, başlangıçta din bilgini Abdunnasir Kursavî'nin (1765-1813) önderliğinde dinde reform hareketleriyle etkili olmaya başlamıştır. Kursavî'nin açtığı yenilik yolunu tarih ve din bilgini Şehabeddin Mercanî (1818-1889) devam ettirmiştir. Mercanî, Türk-Tatar millî bilincinin oluşmasında çok sayıda önemli eser yazmıştır. Onun bilhassa Tatar tarihini anlatan *Müstefadül'l-Ahbâr fi Ahvâli Kazan ve Bulgar* adlı eseri son derece önemlidir. Ceditçilik hareketi, dilci ve edebiyatçı Kayyum Nasirî (1894-1902), müftü Alimcan Barudî (1857-1921) ve tarihçi Rızaeddin Fahreddin gibi yenilik ve reform yanlısı kişilerin yaptıkları faaliyetler ve eserleriyle gelişme göstermiştir. User (2006: 319).

şeklinde başlayan Cedit Hareketi ve Avrupa kaynağından hareketle modernleşme cereyanı, bir süre sonra eğitim-öğretim, matbuat-neşriyat, sanat-edebiyat-tiyatro, sosyal hayatı betimlemeye ve eleştirmeye imkan veren hayatın her katmanında kendisini göstermiştir (Özkan 1997).

Dünyevî toplumsal ve kültürel sorunlara laik, modern bilimsel perspektiflerle çare aramak isteyen Cedit hareketinin felsefesini inşa eden şahsiyet Kırım Türkü İsmail Bey Gaspıralı'dır.⁶ Bu felsefenin lokomotifi, Gaspıralı'nın 1880'li yıllarda başlattığı eğitim ve matbuat faaliyetleridir; sıbyan mekteplerinin ıslahını hedef alan Usul-i Cedit Mektep ıslahı ile Türk dilinde ilk olarak süreli yayın izni almak suretiyle neşrettiği Tercüman gazetesi sonrası, hayat Rusya Türklüğü için daima bir çığırddır. Ceditçi düşüncenin Rusya'da Türk coğrafyalarında toplumsal, kültürel ve siyasî millî bilince ve milletleşmeyi doğuran modernist harekete evrilmesi bu iki unsurun itici gücünde olmuştur. (Kanlıdere, 2003). Gaspıralı'nın etkisiyle usul-i cedit adını verdiği yeni usul mekteplerde başlattığı eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır (Maraş 1997).

Gaspıralı'nın matbuat alanında yaptığı en önemli hizmet ise hiç şüphesiz 1884 yılından itibaren çıkarmış olduğu Tercüman gazetesi vasıtasıyla olmuştur. Tercüman, Türklerin bulunduğu hemen her coğrafyaya ulaşmış ve Türklerin en çok okuduğu bir yayın organı haline gelmiştir. "Dilde, fikirde, işde birlik" şiarıyla çıkardığı gazetede Gaspıralı İsmail Bey bu ideallerine uygun olarak sadeleştirilmiş bir 'orta' Türkçe kullanmıştır. Gazete kısa sürede geniş yankı uyandırmış ve Türkler arasında ciddî bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Tercüman'da Rusya Müslümanlarının bir ve beraber olmalarını amaçlayan Gaspıralı bu birleştirici ve kuşatıcı olma özelliğine paralel olarak açtığı cedit okullarda ve çıkardığı yayınlarda Türk dünyasının birliği bütünlüğü yolunda büyük emek harcamış önemli bir aydındır.

"Başta Tatarlar olmak üzere Rusya Türkleri arasında uyanmayı sağlayıp, Batılılaşmayı hedef alan 'Usul-i cedit', yani yenileşme hareketi tabiatıyla halk tarafından kolayca benimsenmedi. Yeni usuldeki okullar başlıca iki çeşit zorlukla karşılaştı: İlki, muhafazakâr zümrelerin tepkisi idi. 'Usul-i kadimci'ler (eski usulcüler) diye adlandırılan bu zümreyi cahil mollalar, işanlar, (şeyhler,

⁶ İsmail Gaspıralı Bey (1851-1914)'in asıl amacı Rusya Müslüman Türk toplumlarını cehaletten kurtarıp modernleşmesini sağlamaktı. Bu uğurda açtığı ve usul-i cedit adını verdiği okullarda yeni ve modern usullerde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. "Dilde, fikirde, işde birlik" amacıyla tüm Türk dünyasının bir ve bütün olmasını hedef edinmiş ve bu amaçla çıkardığı "Tercüman" gazetesi 30 yılı aşkın bir süre Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda okunmuştur. Gaspıralı'nın hayatı, eserleri ve düşünce dünyası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar (2003), İsmail Gaspıralı I (Roman ve Hikayeleri), Akpınar (2004) İsmail Gaspıralı II (Fikrî Eserleri), Akpınar (2001).

dervişler) ve umumiyetle 'İslam elden gidiyor' korkusunu taşıyan kimseler teşkil ediyordu. Belki bu endişelerinde haklıydılar; çünkü o zamana kadar Rusya hakimiyeti altında Türklerin benliğini ancak İslamiyet muhafaza edebilmişti. İslamiyet zorla Hıristiyanlaştırılmaya karşı koyarak dinî bütünlüğü korumak yolu ile Türklerin Ruslaşmasına mani olmuştu. İslam dini Rus dilinin öğretilmesini engellediği için Rus kültürü de Türkler arasında fazla nüfuz edememişti. 'Usul-i cedid'in ise Ruslaşmaya iteceği korkusu ile 'Usul-i kadimci'ler yeni okullarda fen dersleri, dünyevi bilgilerin okutulmasını da zararlı görüyorlar; bütün imkanlarıyla buna karşı koymaya çalışıyorlardı. Hatta 'Cedidçi'leri 'devlet için zararlı ve tehlikeli' diyerek jurnal etmekten bile geri durmuyorlardı. Bu iftiraya kurban gidenlerden tanınmış bilgin Âlimcan Barudi, kuzeydeki Vologda bölgesine sürgün edilmişti. Usul-i Cedid'i gözden düşürmek için XIX. yüzyılın son yıllarında Kazan'da En-nüsûl-hadide fi hilaf-i Usul-i Cedide (Usul-i Cedid'e Karşı Demir Oklar) gibi risaleler yayımlanmıştı. Usul-i cedidçi'lerin karşılaştıkları ikinci zorluk ise işin maddi yönü idi. Rus hükümeti bu nevi okulların açılmasına ses çıkarmıyor, fakat resmen de tanımıyordu. Dolayısıyla hükümet tarafından yeni okullara maddi yardım yapılması söz konusu değildi. Üstelik Rus hükümeti herhangi bir bahane ile okulları kapatabiliyordu. (Devlet, 1999: 53'ten naklen: Taymas, 1966: 163). Mali destek meselesi bilhassa servet sahiplerinin yardımı ile nispeten çözüldü. Kazan'da, Türkistan ve Bozkır eyaletleri ile ticaret sayesinde zenginleşen yeni bir burjuva zümresi teşekkül etmeye başlamıştı. Bu zümre mensupları, mesleklerinin icabı, tecrübe ve temasları neticesi olarak bir hayli açık görüşlü kimselerdi. Bu kimseler Usul-i cedid'in yararını anlamışlar ve sosyal faaliyetlere de aktif olarak katılmışlardı. Bunlar arasında Kazan'da Ahmed Bay Hüseyin(ov), Batı Sibirya'da Nimetullah Hacı, Troysk'ta Yauş(ev)'ler, İrkutsk'ta Zahidullah Şafiullah(in), Orenburg'ta Gani Bay Hüseyin(ov), Simbir'de Akçur(in) vb. en önde gelenler idi. Şehabeddin Mercani izinden yürüyen molla ve aydınlardan başka 1789'da Ufa'da II. Katerina tarafından kurdurulan 'Ruhani Meclis (Duhovnoe Sobranie)' üyesi olan kadılardan bazıları (Kadı Abdürreşid İbrahim, Kadı Rizaeddin b. Fahreddin) 'Cedidçi' idiler. Din bilginlerinden Gilman Ahund, Alimcan Barudi, Ufa'da Hayrullah Osmani, Hasan Ata Gabeşi, Kazan'da Hadi Maksudi (Sadri Maksudi Arsal'ın ağabeyi), Kazan'daki Rus-Tatar okulu hocalarında Şakircan *Tahiri ve aynı okuldan yetişen Ayaz İshaki (İdilli) aşağı yukarı bu yeni hareketin başlıca teşvikçileri olarak tanınmışlardı.*" (Devlet 1999: 53, 54).

Fatih Kerimî de İsmail Bey Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işde birlik" ülküsünü benimsemiş bir Tatar aydını olarak gerek yazılarında gerek eğitim faaliyetlerinde bu çizgiye bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür.

2.3. Gaspıralı'nın Fatih Kerimî Üzerindeki Fikrî Etkisi

Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı'nın ideallerini benimsemiş bir Tatar aydını olarak söz konusu eğitim faaliyetlerinin içinde yer almıştır. Kerimî, babası İlman Kerimî'nin feyiz aldığı ve etkilendiği usulü cedid hareketine uygun olarak eserlerinde sade bir dil anlayışını benimsemiştir. Bunda genç yaşta İstanbul'a gelmesi ve burada tahsil görmesinin etkisi vardır. Kerimî'nin dil anlayışının şekillenmesinde başta ailesi, bilhassa babası İlman Kerimî, yetişme tarzı, devrin siyasi koşulları, eğitim hayatı etkili olmuştur.

İsmail Gaspıralı Türk Dünyasından İstanbul'a eğitim almak üzere talebe yollanmasını teşvik etmiştir. Bu sayede Osmanlı kültürü ile temasa geçecek talebeler İstanbul'a gelmiştir. İşte bu talebelere en önemlisi Kazan Tatarlarından Fatih Kerimî'dir. Kerimî, İstanbul'daki liselerde tahsil gören ilk Rusya Türklerinden olmuştur. İstanbul'da eğitim alan bu gençler sayesinde İstanbul Türkçesi yaygınlık kazanmaya başlamış, bununla birlikte Türkiye'den gelen gazete ve dergiler okunmaya başlamıştır (Devlet 1999: 150).

Fatih Kerimî son derece girişken ve entelektüel bir kişiliğe sahip olması hasebiyle devrinin önde gelen sanat, fikir ve siyaset adamlarıyla görüşmüş, bu sayede dönemin siyasi ve kültürel atmosferi hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bu entelektüel çevreyle tanışmasında yine kendisi gibi bir Kazan Tatarı olan Yusuf Akçura ve meşhur Tatar seyyahı Abdürreşit İbrahim kendisine yardımcı olmuştur. Kerimî'nin özel olarak görüştüğü kişiler arasında Enver Paşa, Sait Halim Paşa, Emrullah Efendi, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Satı Bey, Mizancı Murat Bey, Halide Edip Hanım ve Ahmet Ağaoğlu gibi önemli isimler vardır (Gökçek 2001: XIII, XIV).

Kerimî'nin fikri yapısının temelini hiç şüphesiz Gaspıralı'nın idealleri oluşturuyordu. Kerimî'nin genç yaşta modern fikirleri benimsemesi, durumu fark eden babası İlman Kerimî'nin bu durumdan hoşnut olmayarak adeta İsmail Gaspıralı'ya düşman kesilmesine yol açmıştır. Bu vesileyle Kerimî'nin babası Bahçesaray'a giderek Gaspıralı'yı kafirlikle suçlamış ve fikirleriyle oğlunu yanlış yönlendirdiğini düşünerek Gaspıralı ile tartışmıştır. Fakat Gaspıralı, İlman Kerimî'yi sakin bir üslupla teskin ettikten sonra, faaliyetlerini ve ideallerini ona anlatmıştır. Gaspıralı'nın fikirlerinden hoşnut olan İlman Kerimî oğlu Fatih'i modern tarzda eğitim yapan bir okula yazdırmakla işe başlayarak onun bütün ceditçilik faaliyetlerini gönülden desteklemiştir. Özetle söyleyecek olursak Fatih Kerimî'nin fikri alt yapısının oluşmasında ilk olarak babası İlman Kerimî'nin rolü yadsınamaz bir gerçekliktir.

3. Sonuç

20. yüzyılın başlarında kültür öğelerinin hemen hepsinde yoğunluk kazanan ceditçilik faaliyetleri Türk dünyasının tamamında etkili olmuştur. Bu faaliyetlerin başını çeken İsmail Bey Gaspıralı Türklerin bir ve bütün olması yönünde yaptığı faaliyetlerle adını tarihi yazdırmıştır.

İsmail Bey Gaspıralı'nın yaktığı ceditleşme meşalesini Abdunnasir Kursavî, Şehabeddin Mercanî, Kayyum Nasirî, Rızaeddin Fahreddin, Ayaz İshakî, Abdullah Tukay gibi Tatar aydınları taşımış; dil, tarih ve edebiyat alanında çok sayıda eserler vermişlerdir. Fatih Kerimî de ömrünü bu uğurda harcamış, pek çok Tatar aydını gibi bunun bedelini hayatıyla ödemiştir. İdil-Ural bölgesinde yetişen Tatar aydınlarından Fatih Kerimî de Gaspıralı çizgisini takip etmiş, tüm faaliyetlerini "Dilde, fikirde, işde birlik" ülküsüne bağlı kalarak yürütmüştür.

Kaynaklar

- AKPINAR Y. (2003) *İsmail Gaspıralı I (Roman ve Hikayeleri)*. İstanbul: Ötüken Yay.
- AKPINAR Y. (2004) *İsmail İsmail Gaspıralı II (Fikrî Eserleri)*. İstanbul: Ötüken Yay.
- AKPINAR Y. (2001) Gaspıralının Türk Diline Bakışı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12/1), 385-408.
- ARAT R. R. (1956) Matbuat: 2 Kazan Türkleri, *İslam Ansiklopedisi*, 7 (73), 380-384.
- DEVLET N. (1999) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- GÖKÇEK F. (1998) Tatar Edibi Fatih Kerimî ve İstanbul Mektupları Adlı Eseri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 77-86.
- GÖKÇEK F. (1999) Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye Mektuplar. *İlmi Araştırmalar*, 8.
- KANLIDERE, A. (2003) Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi (1809-1917). *Türkiye Günlüğü*, (73), 181-192.
- KERİMÎ F. (2001) *İstanbul Mektupları*, Çev. Fazıl GÖKÇEK, İstanbul: Çağrı Yay.
- KERİMÎ F. (2001) *Avrupa Seyahatnamesi*, Çev. Fazıl GÖKÇEK, İstanbul: Çağrı Yay.
- KERİMÎ F. (2004) *Kırım'a Seyahat*, Çev. Hayri ATAŞ, İstanbul: IQ Yay.
- ARAT R. R. (1970) Kazan Hanlığı. *İslam Ansiklopedisi*, VI, 505-552.
- ARAT R. R. (1970) Matbuat. *İslam Ansiklopedisi*, 7, 380-393.
- KERİMÎ, F. (2004) *Kırım'a Seyahat*, Haz. Hayri ATAŞ, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- KERİMÎ F. (1985) İsmail Bey Gasprinskiy-Tercüman Gazetesi ve Yirmi Senelik Devamının Dua Meclisi. *Emel*, 149, 5-14.
- KERİMÎ F. (2001) *Avrupa Seyahatnamesi*. Haz. Dr. Fazıl GÖKÇEK, İstanbul: Çağrı Yay.
- KERİMÎ, F. (1902) *Avrupa Seyahatnamesi*, Petersburg.
- KERİMÎ, F. (2000) *Şexisleribiz (Fenni-Biografik Cıyıntık)*, Kazan: Ruxiyat Neşriyatı.
- MARAŞ İ. (1997) Tatar Ceditçiliği ve Bugünkü İdil-Ural Bölgesine Bir Bakış. *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 3(16) 7/8.97, 1452-1462.

- MARAŞ İ. (1997) İdil-Ural Bölgesinin Dini Problemleri. *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 3(16) 7/8.97, 1475-1482.
- ÖZKAN F. (1992) Abdullah Tukay'ın Halk Edebiyatı İle İlgili Görüş ve Düşünceleri. *Millî Folklor*, 16, 30-31.
- ÖZKAN F. (1996) XX. Yüzyılda Tatar Şiiri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 531, 1044-1080.
- ÖZKAN F. (1997) Kazan Tatarları. *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 3, 16, 1446-1451.
- ÖZKAN F. (2006) Fatih Kerimî'nin Türk Kadınına Bakışı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 101-108.
- ÖZKAN F. (1992) Abdullah Tukay'ın Halk Edebiyatı İle İlgili Düşünceleri. *Millî Folklor*, 2, 16, 30-31.
- SEGDİ G. (1926) *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Kazan.
- SARAY M. (2008) Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TAHİR M. (1985) Muhammed-Fatih Kerimî (1870-1937). *Emel*, 149, 15-16.
- TAYMAS A. B. (1964) Türk Dünyasında Usulü Cedit Hareketi. *Türk Kültürü*, 18, 119-125.
- TAYMAS A. B. (1958) *Kazanlı Türk Meşhurlarından Rızaeddin Fahreddinoğlu*. İstanbul.
- TEMİR A. (1998) Kuzey Türkleri Edebiyatı (Tatar-Başkurt). *Türk Dünyası El Kitabı (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)*, 4, 229-258.
- USER H. Şirin (2006) *Başlangıcından günümüze Türk yazı sistemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- USLU A. (2004) *Tatar Edebiyatında Modern Hikâye ve Roman (XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başları)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Cihan Çakmak

Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (GOÜ-TÖMER)

Adres: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (GOÜ-TÖMER) Taşlıçiftlik Yerleşkesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, 2. Kat, 60150 TOKAT.

E-posta: cihancakmak1818@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 30 Ekim 2014

Yayına kabul edildiği tarih: 9 Mart 2015

E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015

Çıktı sayfa sayısı: 10

Kaynak sayısı: 43